

ВІДГУК

офіційного опонента на кваліфікаційну роботу

Окорокової Віри Вікторівни

«Постмодерністське моделювання образу нової соціальної реальності»,

поданої на здобуття наукового ступеня

доктора філософських наук зі спеціальності

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Обрана тема наукового дослідження привертає увагу важливістю тих процесів, які переживає нинішнє суспільство, в зв'язку з чим культура отримує нові характеристики, складові, в умовах подальшого поглиблення інформатизації соціального середовища. На основі бурхливого розвитку комп'ютерних та мережевих технологій виникає кіберпростір, що виражає собою штучно створену реальність з метою «безмежного» розширення можливостей людини, на що вона не спроможна в соціальній дійсності.

Означене вище викликає необхідність моделювання соціальних процесів, їх подальшого конструювання з урахуванням подальшої цифровізації соціальних процесів. В такому ракурсі стає зрозумілим акцент авторки на використанні поняття образу нової соціальної реальності. Вже на перших сторінках кваліфікаційної роботи обґрунтовується її доцільність тим, що формування людиною образів нової соціальної реальності сприяє концептуальному осмисленню розвитку людини в мінливих умовах, відбиває реальні соціальні процеси і надає певну систему орієнтирів в соціумі (с. 22). Й з цим не можна не погодитися, адже використання поняття образу нової соціальної реальності вже передбачає певні соціокультурні зрушення, які впливають на проєкцію майбутнього суспільного ладу як альтернативи нинішньому. Тому актуальність даної проблематики є цілком обґрунтованою.

За своєю структурою кваліфікаційна робота складається із Вступу, п'яти розділів, чотирнадцяти підрозділів, Висновків і Списку використаної літератури. Чітко простежується логіка викладу матеріалу, починаючи від

обґрунтування сутності сформульованої проблеми до її завершення в якості експлікації форм віртуального моделювання образу нової соціальної реальності в сучасному українському суспільстві, що цілком відповідає сформульованій меті та завданням роботи.

У вступній частині дослідження привертає увагу характеристика методологічної основи роботи. Серед всього кола методів, необхідно було б відмітити, як було надано значимість феноменологічного методу та методу наукової абстракції. На наш погляд, використання першого методу при дослідженні образу нової соціальної реальності дійсно є необхідним, адже дозволяє виявити коріння його формування не просто в суспільному середовищі, а в сфері суспільної свідомості, яка і виробляє певні представлення, образи, що виражають навколишній світ. Що ж стосується другого методу, то тут його використання обумовлене необхідністю проведення гносеологічного аналізу моделювання, моделі як форми пізнання, конструювання соціальної реальності. Авторка правильно відмічає, що завдяки цьому методу віртуальна реальність постає як образ, який продукується соціальною дійсністю, є результатом відображення оточуючого середовища в суспільній свідомості (с. 26).

Аналіз структурних компонентів кваліфікаційної роботи показує наступні моменти. Насамперед проявляється значимість перших двох розділів дослідження. Специфіка представленої роботи, а разом з цим і її складність, полягає в тому, що вона вимагає використання різних теоретико-методологічних засад (на що було вказано раніше), а це, в свою чергу, потребує створення концептуальної основи дослідження, яке розкриє необхідність використання поняття образу нової соціальної реальності, визначення природи його формування та репрезентації, визначити основи моделювання соціальних процесів взагалі і образу в тому числі. Тому авторка вірно розбила структурно перші два розділи таким чином, що зерно наукової проблеми не було втрачено, а навпаки, розкрито необхідність дослідження образу нової соціальної реальності на противагу поняттю соціальний образ.

Образ нової соціальної реальності виступає способом рефлексії соціального середовища, що впливає на відображення і пояснення процесів дійсності, спирається на раціональному критицизмі у осмисленні соціального становища суспільства, шляхів його подальшого розвитку (с. 57). Соціальний образ тут можна розглядати як основу для формування образу нової соціальної реальності, адже перший вміщує в себе як було показано в тексті роботи, такі компоненти як мета, ідея, ідеал, цінності та інше.

У другому підрозділі розкрито природу формування образу нової соціальної реальності в умовах інформаційно-комунікативного простору. Великий інтерес тут викликає використання концепції симулякрів, яка дозволила В.В. О कोरोковій розглядати образ в душі симулякру, симулякрної свідомості. Ї тут, авторка дуже добре відмічає, що простір, в якому знаходиться сучасна людина, диференційовано на реальний і модельований. Ми спостерігаємо процес матеріалізації часу і одночасно процес його ізоляції. Наша реальність стає подобою чогось, виражена через копії, знаки (с. 61). Симулякри створюють особливий простір – гіперреальність, інший світ, прототипом якого є світ реальний.

В цьому випадку слід погодитися з тим, що в умовах постмодерного суспільства образ нової соціальної реальності отримує певну змальованість, яскраво виражену симуляційність. Виступаючи у вигляді симулякрів, які імітують соціальну реальність, створюється тим самим нова реальність – віртуальна, яка може бути розглянута по-перше, як заміщення реальності образами і символами, по-друге – як створення альтернативного соціального простору, по-третє – як накладення віртуальної реальності на дійсність, зустріч віртуального і реального (с. 89-90). Симуляція соціальної реальності заміщує реальність як таку, пропонуючи модель іншого, віртуального світу. Дійсно, це веде до того, що сучасна людина живе в світі симуляції, в гіперреальності, де симулякри замаскують прояви реальності, поступово стираючи межі між реальним і нереальним.

Логічним завершенням першого розділу виступає теза, що репрезентацією постмодерністського образу нової соціальної реальності виступає віртуальна реальність. Тому для подальшого дослідження віртуальної реальності в душі моделі необхідно провести гносеологічний аналіз моделювання, визначити його характерні риси, етапи, види, на що спрямований другий розділ.

Саме в другому розділі вже відкривається подальша спрямованість дослідження у сферу віртуального моделювання. Дисертантка акцентує увагу на такі різновиди моделювання соціальних процесів як комп'ютерне, імітаційне (пов'язане з першим), АОМ, та віртуальне яке виросло на основі вказаних попередньо. Окремий інтерес тут викликають показані агент-орієнтовані моделі. Це та сфера моделювання, яка в наш час лише набирає обороти свого розвитку та удосконалення. Авторка вказує, що даний різновид комп'ютерного моделювання є в наш час прийнятним на практиці, адже дозволяє створити модель соціально-економічної, політичної ситуації, або змоделювати якийсь вірус, для їх опробування в режимі онлайн. Дійсно, це має неабияке значення, оскільки існуючі в наш час програми/проекти експериментального опробування моделі дозволяють виявити проблеми майбутнього розвитку сучасної соціальної системи, можливість своєчасного її корегування. Достатньо лише звернути увагу на поширення в наш час пост апокаліптичного сюжету розвитку подій, будь-то в кіно, відео, комп'ютерні ігри, тощо. Все це говорить про можливість створити модель образу нової соціальної реальності як проекції майбутніх відносин.

Крім того, в другому розділі, автором досить вірно простежується одна з головних рис віртуального моделювання – незалежність від соціально-історичних умов, оточуючого середовища. Віртуальний простір пропонує безліч варіантів повернутись на початок, або відмінити хід, інше. Звісно, в цьому випадку те, що не можна провести в реальності, можна опробувати у віртуальному просторі без якихось наслідків для соціальної дійсності. Тому віртуальна реальність розглядається як постмодерністська модель образу

нової соціальної реальності. У висновках до другого розділу автором обґрунтовується подальший ухил роботи у сферу віртуального моделювання. «Відмічені нами концептуальні підвалини соціокультурної трансформації сучасного соціуму (стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, що веде до зміни у системі сприйняття / пізнання соціальної реальності через призму симулякрів, набуваючих свого специфічного значення, формування симулякрної свідомості, спрямованої на продукування цих образів симулякрів, які утворюють гіперреальність як характерну рису віртуальної реальності) дозволяють констатувати, що віртуальне моделювання є домінуючим різновидом постмодерністського моделювання образу нової соціальної реальності, що цілком обґрунтовано з позиції онтологічних і гносеологічних підстав» (с. 168). На наш погляд, таке роз'яснення є необхідним.

Третій розділ кваліфікаційної роботи розкриває онтологічне підґрунтя віртуального моделювання. Значимість викладених наукових положень тут в тому, що простежується лінія спорідненості віртуальної моделі з утопією. Так, наголошується на тому, що віртуалізація суспільства, яка охопила нинішнє суспільство на глобальному рівні, сприяє певним змінам свідомості, причому, як було відзначено, формуванням нового типу «постсвідомості», що в свою чергу створює сприятливі умови для формування утопічного ідеалу саме в тому напрямку, в якому розвивається культура. Оскільки сучасне суспільство є по суті техногенним, то і утопічний ідеал спрямований на зображення ідеального світу з тотальним пануванням інформаційно-комунікативних технологій, за допомогою яких людина змогла б вирішити головні проблеми, як, наприклад, подолання смерті (с. 181). Оскільки ЗМК постійно підкріплюють думку про можливу техногенну катастрофу, будь то екологічна або технотронна, то ці образи в свідомості людини породжують антиутопії, покликані показати можливість майбутнього жаху як альтернативи (с. 182).

Таке порівняння на нашу думку є сильною стороною даної кваліфікаційної роботи, оскільки тема ця в наш час не відрізняється густотою наукових розробок, хоча при цьому поодинокі ідеї уподібнення віртуальної реальності, та й взагалі інформаційного суспільства, і утопії існують. Можна погодитися, що утопія виступає по суті окремою моделлю, яка містить певний образ нової соціальної реальності, що побудований на утопічному ідеалі, який в свою чергу виступає складовою соціального образу. Тобто, простежується замкнуте коло, в основі якого знаходиться свідомість людини, яка виробляє образи, що часто мають утопічний характер, і стають основою будь-яких утопій. Але, проблема тут в тому, що віртуальна реальність виконує схожі з утопією функції, змальовує перед людиною штучно створений світ, що дозволяє стверджувати подібність однієї до одної. Крім того, утопія з початком інформатизації суспільства отримала нове «народження», оскільки віртуальний простір представляє необмежену можливість перед людиною продемонструвати якийсь утопічний лад, прийняти участь в ньому, чого не можливо бути досягти раніше.

Втім, в тексті дисертації подекуди зустрічаються висловлювання, які, як на мене, гіперболізують вплив новітніх комп'ютерних технологій на життя та свідомість людини. Наприклад: «Гранично достовірно створена віртуальна реальність впливає на органи чуття людини настільки сильно, що відрізнити штучну реальність від справжньої практично неможливо» (с. 185). Незрозуміло, що мається на увазі під «гранично достовірно створеною віртуальною реальністю»? Якщо мова йде про ті технології, які існують нині, то вони наразі не настільки розвинені, щоб доросла та розумово повноцінна людина не змогла б відрізнити штучну реальність від справжньої. Якщо ж мова йде про майбутнє, то чому це твердження подається як факт, а не як можливість, до того ж, в теперішньому часі? Може, мається на увазі, що штучно створена ілюзія (в розважальних атракціонах тощо) є дуже подібною до справжньої реальності? Але ж кожен відвідувач таких атракціонів *знає*, що це – лише ілюзія, тобто, проблеми в тому, щоб розрізнити «справжнє» та

«віртуальне» в нього не виникає. Інша справа, що в майбутньому це дійсно може стати проблемою (щодо цього існують різні думки), але щодо сучасності це твердження мені здається перебільшенням.

Цікавою мені здається ідея про «енергетичну» обумовленість привабливості віртуальної реальності. Так, дисертантка зауважує, що однією з основних причин уходу у віртуальний світ є мала «енергоємність» всіх процесів, що відбуваються у віртуальному житті. У людській природі закладено прагнення мінімізувати власні енергетичні витрати і час будь-якої діяльності, і саме в віртуальному кіберпросторі це досягається найпростіше (с. 218-219).

Після гносеологічного та онтологічного аналізу постмодерністського моделювання образу нової соціальної реальності, за логікою викладу матеріалу четвертий розділ розкриває антропологічні засади, зокрема розглядається проблема віртуальної людини та пост-людини. Наукову значущість цього пункту дослідження становить концепція трансгуманізму, яка розкриває основні характерні риси моделі пост-людини. Такі проблеми як науковий іморталізм, гедоністичний імператив, сінгуляріанство, техногайнізм, постгендерізм, трансгресивний трансгуманізм являються центральними проблемами учених трансгуманістів при моделюванні майбутньої людини та суспільства в цілому.

Втім, варто зазначити, що при всій зовнішній привабливості іморталізму, він породжує дуже серйозні проблеми. Відомо, що однією з глобальних проблем сучасності є демографічна проблема, одним з аспектів якої є перенаселення нашої планети, а вона «тягне» за собою екологічну проблему, проблему нестачі ресурсів тощо. Якщо проблема перенаселення актуальна зараз, то що відбудеться, коли люди почнуть жити набагато більше, а то й взагалі перестануть вмирати? Освоєння космічного простору, про що йдеться в тексті, може розглядатись як віддалена перспектива, бо навіть проект заселення Марсу, що наразі розглядається, не передбачає в найближчому майбутньому масовану (що вимірювалась би мільярдами

людей) колонізацію. Незважно уявити катастрофу, яку може спричинити «масове безсмертя». Чи безсмертя передбачене лише для «еліти»? Тоді виникають етичні проблеми. Дисертантка торкається і теми «цифрового безсмертя», що також обговорюється в контексті тематики транс- та постгуманізму.

В.В. Огорокова слушно зауважує, що пост-людина – це той антропологічний образ нової людини, яка стане необхідною ланкою в новому суспільстві, що відповідатиме пропагованому трансгуманізмом образу нової соціальної реальності. Глобальність пропонованого проекту є безмежною, оскільки створення нового суспільного ладу не обмежується лише межами нашої планети, питання виходить на міжпланетні космічні простори (с. 266).

Вінцем дослідження постмодерністського моделювання образу нової соціальної реальності є п'ятий розділ, присвячений вивченню подібного питання в українському суспільстві. Значну вагу тут представляють форми віртуального моделювання: віртуальні співтовариства, віртуальні держави (мікронації), комп'ютерні ігри. Автор слушно наголошує на тому, що участь у віртуальних спільнотах є різновидом комунікативної практики, що реалізує потребу користувачів у вільному спілкуванні в інтернеті, виконує ескапістські функції. Мікронації як модель є черговою імітацією соціальної реальності, це окрема форма постмодерністського моделювання образу нової соціальної реальності в сучасному суспільстві (причому віртуального моделювання), оскільки має свій прототип (реальну соціально-політичну систему), іноді разючі відмінності від нього, мету, зміст (програмні документи та інше), можливість її опробувати широкою участю людей в мережі (с. 329).

Звісно, ці форми наразі мають більшою мірою «несерйозний» характер, де перемішані гра, стьоб, бізнес та чийсь нереалізовані дитячі фантазії, але сам факт існування такого роду проектів доволі показовий, адже він демонструє «втому» обивателя від «класичних» держав, які до того ж, поступово втрачають свої власне «класичні» функції. І тут мова не лише про

міжнародні політичні структури, а й про транснаціональні корпорації, які за економічною потужністю та за впливом на світове співтовариство вже перевершують деякі держави світу. Якщо ж прийняти до уваги, що значна частина сучасних мегакорпорацій тою чи іншою мірою пов'язана з інтернетом та інформаційними технологіями, тобто, вони заробляють реальні гроші на віртуальному світі, то проект створення віртуальних держав вже не буде сприйматись як суцільна забавка дорослих дітей. Світ стрімко змінюється, змінюється сама соціальна реальність, виникають нові проблеми його осягнення та моделювання, а тому такі дослідження, як робота В.В. Огорокової, варто лише вітати.

Загалом, треба відзначити, що текст дисертації справляє дуже добре враження, він цікавий, науково обґрунтований, відзначається високим методологічним рівнем. Авторка продемонструвала широку ерудицію, здатність ставити та вирішувати актуальні проблеми соціально-філософського пізнання, знайомство з працями сучасних українських та закордонних дослідників. Вона не лише вільно володіє філософською термінологією, а й здатна до розв'язання міждисциплінарних проблем. Мова викладення чітка, зрозуміла, концептуально насичена. Все це свідчить про високі фахові здібності В.В. Огорокової.

Разом з тим потрібно зазначити, що кваліфікаційна робота не позбавлена певних недоліків:

1. Віра Вікторівна називає постмодерністську філософію духовною квінтесенцією сучасного суспільства (с. 57), а постмодерністське сприйняття дійсності – квінтесенцією сучасної культури (с. 267). Вона описує вчення про симулякри та симуляції, причому так, що важко зрозуміти її власне ставлення щодо концептуальних засад постмодерністської філософії. Наприклад, на сторінці 86 читаємо: «Симуляція соціальної дійсності, підтримки видимості стає єдиною можливою соціальністю; брехня в ідеологізованому соціумі – набагато меншою мірою вигадка, ніж істина. Говорити неправду – значить підтримувати ідеологічний гомеостаз, процес симуляції соціального,

оскільки навіть якщо вдасться виявити істину, це нічого не змінить, оскільки цього “насправді” не існує». Чи погоджується вона з цим твердженням? Якщо симулякри та симуляції повністю підкорили та замінили собою соціальну реальність, то і її (реальності) пізнання неможливе, адже дійсно не може бути істини відносно того, чого «насправді не існує», хіба що в негативному контексті, подібно до того, як негативна теологія трактує Бога.

2. Мені здається, що Вірі Вікторівні що варто було б більш чітко визначити поняття «соціальної реальності» та «моделі соціальної реальності». Адже модель виступає в певному сенсі «симуляцією» факту за умови, що «факт» взагалі існує. В цьому випадку можна вести мову про більш чи менш достовірне (адекватне) модулювання дійсності. Якщо ж соціального факту як такого не існує, а є лише певні симуляції, то будь-які соціальні моделі – це симуляції симуляцій, а відтак – вони «за визначенням» не можуть бути достовірними (істинними). Тоді виникає парадокс: твердження, що істини не існує, саме претендує на істинність. Хотілося б почути думку дисертантки з цього приводу.

3. Дисертантка стверджує, що «згідно з синергетикою, в світі немає тих універсальних законів, які робили можливим його пізнання в класичному сенсі» (с. 149). Як на мене, це велике перебільшення, адже, приміром, закон Ома чи закони термодинаміки ніхто не відміняв. Синергетика вносить суттєві новації в наукову картину світу, а не знищує її.

4. Перебільшенням мені здається і положення про те, що «розвиток інтернету та мобільних засобів комунікації остаточно “відв’язав” індивіда від локальності» (с. 290). Інтернет та мобільні засоби комунікації дійсно послаблюють топологічну (локальну) приналежність людини, в окремих випадках (якщо йдеться про віртуальне спілкування) зводять її нанівець, але про «остаточну відв’язку» мову вести передчасно. По-перше, людина поки що не повністю занурилась у віртуальний світ, і в фактичній реальності вона залишається громадянином певної країни, мешканцем певного населеного пункту тощо. По-друге, навіть в інтернеті культурна локалізованість по

факту залишається. Ця локальність обумовлена спільною культурою, мовою, інтересами жителів відповідних географічних топосів, тобто, хоча потенціально людина і «відв'язана» від локальності, актуально ця локальність все ж залишається важливим фактором її буття. Наприклад, Фейсбук об'єднує громадян різних країн, які дійсно можуть спілкуватись один з одним в режимі онлайн, але є його «український сегмент», а є «малайзійський», є «колумбійський» тощо, і користувачі цих різних «сегментів» однієї соціальної мережі майже не перетинаються в віртуальному просторі.

5. Серед представників трансгуманізму дисертантка згадує Ніка Бострома, але в контексті її теми було б більш цікаво почути її ставлення до його гіпотези симуляції, яка була сформульована в 2003 році в статті “Are We Living in a Computer Simulation?”.

Відзначені зауваження являють собою більшою мірою побажаннями до подальших розвідок та не скасовують у позитивної оцінки поданої до захисту кваліфікаційної роботи, яка є змістовним, самостійним, оригінальним науковим дослідженням актуальної в теоретичному й практичному плані проблеми. Положення, які виносяться на захист, відрізняються науковою новизною, практичною значущістю, достатньою обґрунтованістю та відповідними результатами дослідження. Зміст автореферату повністю відображає основні результати кваліфікаційної роботи. Апробація матеріалів кваліфікаційної роботи відповідає чинним вимогам МОН України щодо докторських дисертацій. Представлені роботи містять основний зміст матеріалів дисертації, теми статей відповідають сформованій науковій проблематиці роботи.

Таким чином, подана до захисту кваліфікаційна робота є цілісним, завершеним, самостійним, оригінальним дослідженням, у якому представлений авторський підхід до розв'язання актуальної та важливої у теоретичному і практичному сенсі наукової проблеми. Відтак є всі підстави вважати, що кваліфікаційна робота В.В. Огорокової «Постмодерністське

модельовання образу нової соціальної реальності» відповідає чинним вимогам до докторських дисертацій, зокрема «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. та наказу МОН України «про затвердження вимог до оформлення дисертацій» від 12 січня 2017 року №40, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

О.В. Халапсіс